

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

The Journal of Near East University Faculty of Theology

ISSN: 2148-6026 | e-ISSN: 2687-4121

Aralık / December | 2022/8/2

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Eleştirel Düşünme Becerisinin Geliştirilmesinde 'Çocuklar için Felsefe' Yaklaşımının Kullanılması

Use of "Philosophy for Children" Approach for Developing Critical Thinking Skills in Religious Culture and Ethics Course

AYŞE DEMİREL UÇAN

Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye
Dr., Marmara University, Faculty of Theology, Department of Religious Education,
İstanbul, Türkiye

ayse.demirel@marmara.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9896-3339

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 10.07.2022

Kabul Tarihi | Accepted: 18.08.2022

Yayın Tarihi | Published: 25.12.2022

Bu çalışma 13-15 Mayıs 2022 tarihlerinde Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesinde düzenlenen 3. Uluslararası Din Eğitimi Kongresinde sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

Atıf | Cite as

Demirel Uçan, Ayşe. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Eleştirel Düşünme Becerisinin Geliştirilmesinde 'Çocuklar için Felsefe' Yaklaşımının Kullanılması". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2022), 161-178. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2022.8.2.01>

Demirel Uçan, Ayşe. "Use of "Philosophy for Children" Approach for Developing Critical Thinking Skills in Religious Culture and Ethics Course". *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 8/2 (December 2022), 161-178. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2022.8.2.01>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Telif Hakkı | Copyright

Copyright © 2022. Telif hakkı yazar(lar) tarafından YDUİLAF'a devredilmiştir. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.

Copyright © 2022. Copyright has been transferred to YDUİLAF by the author(s). This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Eleştirel Düşünme Becerisinin Geliştirilmesinde ‘Çocuklar için Felsefe’ Yaklaşımının Kullanılması

Öz

Eleştirel düşünme becerisi, öğrencilerin kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu alma, bilgiyi aktif bir şekilde yapılandırma, yansıtıcı ve yaratıcı düşünme gibi diğer üst düzey düşünme becerilerinin gelişimini destekleme gibi kazanımlar dolayısıyla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi için önemli görülen bilişsel becerilerdendir. Eleştirel ve sorgulayıcı düşünme becerisi arttıkça öğrencilerin olaylar ve problem durumlarını sebep-sonuç ilişkisi içerisinde açıklayabilme, öğrenme konularını kendi hayatlarıyla ilişkili bir şekilde değerlendirme, bir olay ve problem durumuna ilişkin farklı yaklaşım ve bakış açılarının farkında olma ve kaynakların güvenilirliğini sorgulama gibi becerileri gelişmektedir. Eleştirel düşünme, araştırma ve sorgulama becerilerinin kazanılmasında etkili olan yaklaşımlardan bir tanesi Matthew Lipman tarafından 1970’lerin başında geliştirilen ve bu tarihten itibaren birçok ülkede ve farklı ders içerikleri için uygulanan ‘Çocuklar için Felsefe’ yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın temel amacı sınıf ortamında gerçekleşen felsefi tartışmalar aracılığıyla öğrencilerin düşünme ve akıl yürütme becerilerini geliştirmektir. ‘Çocuklar için Felsefe’ yaklaşımı din ve değerler eğitiminde diyalogik ve işbirlikçi öğretme ve öğrenme ortamları oluşturma, öğrencileri araştırma ve sorgulamaya sevk etme, öğrencilerin birbirlerini araştırma, sorgulama, kanıtlar sunma ve birlikte öğrenme hususlarında destekleme ve eleştirel ve yansıtıcı düşünme becerilerini geliştirmek amaçlı kullanılabilir yaklaşımlardan birisi olarak dikkat çekmektedir. Ülkemizde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programlarında, öğretime konu olan dini ve ahlaki içeriğin araştırma, inceleme ve sorgulamanın merkezde olduğu öğretme ve öğrenme ortamlarında, öğrencinin bu içeriği anlamlandırarak ve üst düzey düşünme süreçlerini kullanarak öğrenmesini sağlamak amacı gözetilmektedir. Böylece geleneksel, öğretmen merkezli ve ezberci bir din eğitimi yerine, öğrencinin araştıran, sorgulayan, bilginin kaynağına ulaşmaya çalışan, bilgiyi aktif şekilde yapılandıran aktörler olmaları amaçlanmaktadır. Bu durum Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenlerinin öğrencilerin üst düzey düşünme süreçlerini kazanabilecekleri stratejiler, yöntem ve teknikler kullanmalarını gerektirmektedir. ‘Çocuklar için Felsefe’ yaklaşımı İngiltere’de din eğitimi ve Malezya’da İslam din ve ahlak dersleri öğretiminde de kullanılmıştır. Bu ülkelerde yapılan çalışmaların sonucunda genel olarak öğrencilerin derse aktif katılımı, eleştirel düşünme ve akıl yürütme gibi becerilerin kazanılması, öz güven, öz saygı gibi değerler ve sosyal ilişkilerin gelişimi gibi hususlarda olumlu değişiklikler gözlemlenmiştir. Türkiye’de her ne kadar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde öğrencilerin din ve ahlak ile ilgili kavramlar ve problemlerle ilgili araştırma, sorgulama, problem çözme ve eleştirel düşünme gibi becerileri etkin bir şekilde yerine getirmeleri amaçlansa da uygulamada bu dersin öğretmenlerinin öğrencilere bu becerileri kazandırma noktasında yeterince etkili olmadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı ‘Çocuklar için Felsefe’ yaklaşımının kuramsal temelleri, tarihçesi, uygulama ve değerlendirme süreçleri ve din eğitimindeki uygulamalarını inceleyerek Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi için birtakım çıkarım ve önerilerde bulunmaktır. Çalışmanın yöntemi olarak nitel desenli alanyazın taraması modeli kullanılmış bu modele göre konu ile ilgili yerli ve yabancı alanyazın taraması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Eleştirel Düşünme Becerisi, Çocuklar İçin Felsefe Yaklaşımı, Değerler Eğitimi.

Use of “Philosophy for Children” Approach for Developing Critical Thinking Skills in Religious Culture and Ethics Course

Abstract

Critical thinking skills, often referred to as higher-order cognitive skills, are considered important for the Religious Culture and Ethics Course due to gains such as pupils’ taking responsibility of their own learning, actively constructing knowledge, supporting the development of other high-level thinking skills such as reflective and creative thinking. As students’ critical and inquiring thinking skills increase, they can also develop a number of related skills, such as the ability to explain issues in more detail, evaluate learning topics in relation to their own lives, become aware of different perspectives on problem situations, and question the reliability of information resources. One of the effective approaches for pupils to acquire critical thinking, inquiry and questioning skills is the ‘Philosophy for Children’ approach, which was developed by Matthew Lipman in the early 1970s’ and has been applied in many countries, for different school subjects since then. The main aim of this approach is to develop students’ thinking and reasoning skills through philosophical discussions in the classroom. The ‘Philosophy for Children’ model stands out as an effective approach in religious education by creating dialogic and collaborative teaching-learning environments, encouraging students to inquire and question, and developing critical and reflective thinking skills. In our country, Religious Culture

and Ethics Course curriculum, which highly considers inquiry and questioning in learning, aims to ensure that students learn by making sense of the content and using high-level thinking processes. Instead of a traditional, teacher-centred and rote religious education, it is aimed for students to become learner agents who inquire, question, strive to reach the source of knowledge, and actively construct knowledge. Therefore, Religious Culture and Ethics course requires teachers to use strategies, methods and techniques that enable students to develop and use high-level thinking processes. 'Philosophy for Children' approach has also been used in religious education in England and in Islamic religious as well as ethic courses in Malaysia. The studies undertaken in these countries have provided important contributions to students' active participation in the lessons, development of critical thinking and reasoning skills, self-confidence, self-esteem and social relations. This study is a literature review examining the theoretical foundations of the 'Philosophy for Children' approach, its application and evaluation processes, as well as its use in religious education by looking into both international and national literature. The aim of the study is to examine the 'Philosophy for Children' approach, which is thought to be useful in developing effective learning skills such as inquiry, questioning, problem solving and critical thinking related to concepts and problems of religion and morality in the primary and secondary Religious Culture and Ethics Course curriculum. Besides recommendations and implications are made for this course.

Keywords: Religious Education, Critical Thinking Skills, Philosophy for Children Approach, Values Education.

Giriş

Günümüzde, eğitimin öğrencileri kendileri için düşünmeye sevk etmesi ve bilgiyi zihinlerinde yapılandırması önemli görülmektedir. Ancak okullarda eğitim uygulamalarının merkezinde hala öğrenciye bilginin doğrudan transfer edilmesi ve öğrenci başarısının değerlendirilmesi gibi amaçlar yer almaktadır.¹ Bu durum öğrencilerde merak ve keşfetme heyecanını yok etmekte, araştırma, eleştirel düşünme, tutarlılık ve akıl yürütme gibi becerilerin eksik kalması ve sonuç olarak öğrenmeye karşı ilgilerini kaybetmelerine sebep olmaktadır. Öğrencilerin öğrenmeye karşı ilgi ve motivasyonlarını arttırma, kalıcı öğrenmenin gerçekleşmesi için üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesi için öğretme-öğrenme sürecinde araştırma ve sorgulamaya yer vermek gerekmektedir.

Bu süreçte öğrencilere kazandırılması gereken önemli düşünme becerilerinden bir tanesi eleştirel düşünme becerisidir. Eleştirel düşünme kavramındaki 'eleştirel' ifadesi onaylamama veya kınama gibi olumsuz anlamlara gelmemektedir. Aksine eleştirel düşünme, karmaşık problemler için işe yarar çözümler geliştirme, bir işe ilgili atılması gereken adımları belirleme, bilimsel araştırmalarda kullanılan hipotezler ve varsayımların doğru ve güvenilir bir şekilde analiz edilmesinde kullanılır. "Eleştirel düşünme, neye inanılacağına veya ne yapılacağına karar vermeye odaklanan makul ve yansıtıcı bir düşünme şeklidir".² Ennis'e göre bunu yapabilmek için bireyin kaynakların güvenilirliğini sorgulaması, sonuçları, sebepleri ve varsayımları belirlemesi, bir iddianın doğruluğunu yargılayabilmesi, bir mesele hakkında duruş sergilemesi, uygun sorular sorması, deneyler planlaması, ifadeleri ve kavramları bağlam ve duruma uygun bir şekilde tanımlaması, açık görüşlü olması, olabildiğince bilgi toplaması ve gerektiğinde dikkatli bir şekilde sonuçlar çıkarması gerekir³. Lipman'a göre ise eleştirel düşünme, "İyi bir muhakemeye ulaşmayı sağlayan becerikli, sorumlu düşünme anlamına gelir. Çünkü bu tarz bir düşünme birinci olarak belirli kriterlere dayalıdır; ikinci olarak kendi kendini düzenleyen/düzelten bir yapıya sahiptir ve son olarak ortama/bağlama duyarlı olarak şekillenebilir"⁴

'Çocuklar için Felsefe (P4C)' yaklaşımı din eğitiminde araştırma ve soruşturma ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek amaçlı kullanılacak yaklaşımlardan birisi olarak dikkat çekmektedir. Bu

¹ Philip Cam, "Philosophy for Children, Values Education and the Inquiring Society", *Educational Philosophy and Theory* 46/11 (2011), 1205.

² Robert H. Ennis, "Critical thinking assessment", *Theory Into Practice* 32/3 (1993), 180; Leonard Chidi Ilchukwu, "Introducing Critical Thinking in Religious Education Classroom", *Journal of Education and Practice* 5/9 (2014), 14.

³ Ennis, "Critical thinking assessment", 180.

⁴ Matthew Lipman, "Teaching Students to Think Reasonably: Some Findings of the Philosophy for Children Program", *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas* 71/5 (1988), 39.

yaklaşımın esas amacı sınıf ortamında işbirlikçi şekilde gerçekleşen felsefi tartışmalar aracılığıyla öğrencilerin düşünme ve akıl yürütme becerilerini geliştirmektir. Felsefi bir temeli olan Lipman modeline göre eleştirel düşünmenin amacı öğrencileri içinde buldukları kültürün normları, yasaları ve kurallarına alıştırmak değildir. Bu yaklaşımda eleştirel düşünmeyi öğretmenin amacı gençlerde kişisel ve sosyal deneyimi geliştirmek için diyalogik ve akranlardan oluşan bir ortamda yansıtıcı ve eyleme dayalı bir düşünmeyi teşvik etmektir.⁵

Çocuklar için felsefe yaklaşımı, düşünme ve eleştirel düşünme üzerinde özellikle durmaktadır. Felsefenin odak noktası olan düşünme pratiği haliyle bu yaklaşımın da odak noktasıdır. Bu yaklaşımda sadece bir mesele hakkında derin düşünme değil, düşünme süreci hakkında da düşünme, dolayısıyla düşünme becerisini yönlendirme ve geliştirme amaçlanmaktadır. Lipman'ın modelinin metodolojisi bireyin kendi düşünceleri ve başkalarının düşünceleri hakkında yansıtıcı ve dikkatli düşünme alışkanlığı kazanması, farklı olasılıkları hayal edebilme ve değerlendirebilme becerisi geliştirmesi, iyi sebepler olduğunda bireyin kendi fikrini değiştirme alışkanlığı kazanması ve mantıklı çıkarımlarda bulunabilme için uygun kriterler oluşturma becerisi kazanması üzerine kuruludur.⁶

Öğrencilerin eleştirel ve sorgulayıcı düşünme becerileri arttıkça meseleleri detaylı bir şekilde açıklama, olayları ve problemleri kendi hayatlarıyla ilişkili bir şekilde anlama, bir olay ve problem durumuna ilişkin farklı yaklaşımların ve bakış açılarının farkında olma ve kaynakların güvenilirliğini sorgulama gibi becerileri gelişmektedir. Eleştirel düşünme aynı zamanda öğrencilerin akılcı, farkındalık sahibi olmalarında, dürüstlük, açık görüşlülük gibi erdemler ve disiplin ve muhakeme gibi özellikler kazanmalarında etkili olur.

Araştırma ve sorgulamaya dayalı eğitim uygulamaları ve eleştirel düşünme gibi üst düzey düşünme becerilerinin diğer derslerde olduğu gibi din eğitimi derslerinde de kullanımının öğrencilerin etkili öğrenme gerçekleştirmelerine yardımcı olacağı aşikârdır. Hannam'a⁷ göre din eğitiminde araştırma odaklı bir eğitim kalıcı ve anlamlı öğrenmenin gerçekleşmesine yardımcı olur. Ayrıca dini ve dinler arası çoğulculuk din eğitiminde araştırma ve eleştirel düşünme becerilerini gerekli kılmaktadır. Hem uluslararası hem de ulusal bağlamda doktriner, bir dine/mezhebe dayalı din eğitiminden mezhepler üstü ve çoğulcu din eğitime geçiş öğrencilerin eleştirel, akılcı ve bilişsel bir din anlayışına sahip olmalarını gerektirmiştir. Katı, dışlayıcı ve ezbere dayalı bir din eğitimi yaklaşımı öğrencilerin dini ve dinler arası çoğulculuğu keşfetmelerine, dinlerin farklı hakikat iddialarıyla eleştirel ve rasyonel bir şekilde meşgul olmalarına ve din ve evren hakkında akılcı yargılar geliştirmelerine imkân tanımaz. Bu durumun özellikle çok dinli ve kültürlü toplumlarda hoşgörü kültürüne de zarar verdiği gözlemlenmiştir.⁸ Bu tarz bir din eğitimi ayrıca dindeki farklı yorumlara karşı ötekileştirici bir tavır ortaya çıkaracağından dolayı bireylerin dini bilgiyi ehil olmayan kanallardan, eleştiri ve sorgulamaya tabi tutmadan edinmelerine, hakiki ve batıl bilgiyi ayırt edememelerine de sebep olabilir.⁹

Ayrıca geleneksel eğitim anlayışındaki gibi öğrencilere sadece bilgi aktarımında bulunmak onların çok yönlü düşünceleri, özellikle ortaöğretimdeki öğrencilerin bireysel kimlik anlayışı oluşturmaları ve ahlaki tavır ve davranışları üzerinde düşüncelerini sağlamak için yeterli değildir.¹⁰ Din eğitiminde öğrencilere dinler hakkında bilgi vermekten ziyade onların dini ve ahlaki kavramları öğrenirken farklı bakış açılarını araştırmaları, bilgiyi hangi amaçla, nasıl kullanacaklarına dair kafa yormaları, inanç ve hayatlarıyla ilgili yaptıkları tercihlerde özgür olmaları ve bilinçli dindarlık seviyesine ulaşmaları önemli

⁵ Marie-France Daniel - Emmanuelle Auriac, "Philosophy, Critical Thinking and Philosophy for Children", *Educational Philosophy and Theory* 43/5 (2013), 421.

⁶ Cam, "Philosophy for Children, Values Education and the Inquiring Society", 1207.

⁷ Patricia Hannam, "P4C in Religious Education", *Philosophy for Children Through the Secondary Curriculum*, ed. Lizzy Lewis - Nick Chandley (New York: Continuum International Publishing Group, 2012), 129.

⁸ Oduntan Jawoniyi, "Religious Education, Critical Thinking, Rational Autonomy, and the Child's Right to an Open Future", *Religion & Education* 42/1 (2015), 35.

⁹ Mustafa Çetin, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Eleştirel Düşünme Öğretimi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2013), 144.

¹⁰ Hannam, "P4C in Religious Education", 130.

görülmektedir.¹¹ Bilginin anlamlandırılması ve bilinçli bir dindarlık kimliğine sahip olma Kur'an'da da önerilen din eğitiminin gayelerinden bir tanesidir. Kur'an'da insanın kendini ve evreni inceleme ve anlama gayreti içine girmesi, düşüncenin akli ve kalbi olarak, bilişsel ve duyuşsal boyutta temellendirilmesi gerektiği sıklıkla ifade edilmektedir.¹² Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) öğretmenlerinin sorumluluklarından birisi, dini bilgiyi aktarırken öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını dikkate almak ve öğretime konu olan dini ve/ya ahlaki içeriğin inceleme, araştırma ve tartışmanın merkezde olduğu öğretme ve öğrenme ortamlarında öğrencinin bu içeriği anlamlandırarak ve üst düzey düşünme süreçlerini kullanarak öğrenmesini sağlamak ve böylece öğrencilerin inanç ve hayatlarıyla ilgili özgür ve bilinçli seçimler yapmalarına yardımcı olmaktır. Böylece ezberci ve doktriner bir din eğitimi yerine, öğrencinin araştıran, sorgulayan, bilginin kaynağına ulaşmaya çalışan, bilgiyi aktif şekilde yapılandıran aktörler olmaları amaçlanmaktadır. Ayrıca düşünen ve sorgulayan bireyler hayatı anlamlandırma gayreti içine girecek ve inancını akıyla bütünleştirebilme imkânına kavuşacaktır.¹³ Bu durum bu dersin öğretmenlerinin öğrencileri araştırma ve problem çözme, eleştirel ve bağımsız düşünme gibi üst düzey düşünme süreçlerini kazanabilecekleri stratejiler, yöntem ve teknikler kullanmalarını gerektirmektedir.

Türkiye'de din eğitimi programları ve ders kitaplarında vurgulanan eleştirel düşünme becerileri ile ilgili birçok çalışma mevcuttur. Yapılan çalışmalar genellikle programlar ve ders kitaplarında eleştirel düşünme becerisinin nasıl ele alındığı¹⁴, DKAB öğretmen ve öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerileri kullanımı¹⁵ ve bazı İHL meslek derslerinde eleştirel düşünme becerilerinin nasıl kazandırılabilirliği¹⁶ üzerinde durmaktadır. Genellikle bu çalışmalarda eleştirel düşünme becerilerini destekleyen yöntem ve teknikler üzerinde durulmakta bu noktada öneriler sunulmaktadır. Çocuklar için Felsefe yaklaşımı bir yöntemden ziyade sınıf içi etkili iletişim ve diyalog temelli, araştırma-uygulama ve sokratik sorgulamayı esas alan ve eleştirel düşünme becerisini geliştirmeyi amaçlayan sistemli bir teori olarak din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri için kullanılabilir önemli bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı ilkökul, ortaokul ve ortaöğretim DKAB dersi programlarında vurgulanan din ve ahlak ile ilgili kavramlar ve problemlerle ilgili araştırma, sorgulama, problem çözme ve eleştirel düşünme gibi becerilerin etkin bir şekilde yerine getirilmesinde faydalı olacağı düşünülen 'Çocuklar için Felsefe (P4C)' yaklaşımını incelemektir. Çalışmada literatür analizi yapılmıştır. Öncelikle Lipman tarafından geliştirilen bu yaklaşımın temel argümanları ve metodolojisi, daha sonrasında bu yaklaşımın din eğitimi ve İslam din eğitimine uyarlandığı çalışmalar detaylı bir şekilde incelenmekte ve ülkemizde uyarlanması takdirde DKAB derslerinde ne gibi kazanımlar gerçekleştirebileceği ile ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır.

1. Çocuklar İçin Felsefe Yaklaşımı (P4C)

'Çocuklar için Felsefe' Yaklaşımı Matthew Lipman tarafından 1970'li yıllarda geliştirilmiştir. Lipman bu modeli geliştirirken John Dewey'in 'Community of Inquiry' (Araştırma topluluğu) yaklaşımı ve Sokratik yöntemden faydalanmıştır. Lipman'a göre geleneksel akademik çalışmalar çocukların merak duygusunu köreltmektedir. Geleneksel sistemde çocuklar verilen bilgileri ezberlemeye teşvik edilir ve zamanla

¹¹ Mehmet Kamil Coşkun, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/1 (2013), 148.

¹² Teceli Karasu, *Din Eğitiminde İşlevsel Akıl* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 61.

¹³ Ahmet Koç, "Hadis Öğretiminde Eleştirel Düşünme", *Türkiye'de Hadis Eğitimi*, ed. Recep Emin Gül – Ahmet Ali Çanakçı (Konya: Palet Yayınları, 2022), 84.

¹⁴ Eyyup Serkan Öncel, "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının Eleştirel Düşünme Becerileri Açısından İncelenmesi", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches* 9/11 (2019), 2797-1829.

¹⁵ Osman Cingöz - Süleyman Akyürek, "Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Eleştirel Düşünme Eğitimine Katkı Sağlamaya Yönelik Olarak Kullandıkları Yöntem Ve Teknikler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 48 (2020/1), 76-118; Coşkun, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimleri", 143-162.

¹⁶ Özge Algül – Hasan Meydan, "Ahlak Kelam Ders Kitabında "Dinin Anlaşılmasında Farklı Yorumlar" Ünitesinin Eleştirel Düşünme Açısından İncelenmesi", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 13 (2022), 95-120; Koç, "Hadis Öğretiminde Eleştirel Düşünme", 83-137.

öğrenmeye karşı merak ve isteklerini kaybederler.¹⁷ Lipman'a göre çocuklar dünyaya karşı fazlaca meraklı oldukları için onlara sadece yüzeysel bilgi vererek bu meraklarını gideremeyiz. Çocuklar literal, bilimsel yorumlar yanı sıra sembolik ve felsefi yorumlara da ihtiyaç duyarlar. Sembolik anlamlar istedikleri için oyunlar, peri masalları ve folklorik sanatlara ilgi duyarlar. Ayrıca çocukların sorduğu metafizik, mantık ve etikle ilgili felsefi sorular da bulunmaktadır. Örneğin iyi, doğru, adalet, gerçek, ölüm evrenin başlangıcı hakkındaki sorular çocukların da birçok yetişkin insan gibi ahlak ve metafizik gibi konular hakkında düşündüklerini göstermektedir.¹⁸

Bu yaklaşımın temelinde felsefenin diğer okul derslerine göre temel insani problemleri aydınlatma amaçlı araştırmayı mümkün kılması, farklı disiplinler arasında bağlantılar kurması ve bilgi, varlık, estetik ve değerlerle ilgili önemli sorular sorması sebebiyle okul programlarının düzenli bir parçası olması gerektiği fikridir. Felsefi araştırmanın merkezde olduğu bir eğitim anlayışının öğrencilerin yaşam ve toplumu ilgilendiren birçok farklı fikir ve meselelere dair zengin bir anlayışı kazandıracakı düşünülmektedir. Ayrıca öğrencilerin tek bir çözümü olmayan veya ortak karar almanın zor olduğu problemler hakkında daha dikkatli düşünmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Özellikle bu felsefi araştırma işbirlikli bir şekilde yapıldığında öğrencilerin ele alınan problemleri anlamaya ve çözmeye çalışırken birlikte hareket etmeyi ve birbirlerinin fikirleri üzerine yeni fikirleri bina ederek bilgiyi yapılandırılmaları mümkün olacaktır.¹⁹

Lipman 1969 yılında bir araştırma projesi kapsamında çocuklar için bir felsefi bir roman yazmış ve bir pilot okulda yaklaşımını uygulamaya koymuştur. Çalışması olumlu sonuçlanınca 1971-1973 yılları arasında Kolombiya üniversitesi bünyesinde iki yıllık bir araştırmaya başlamış ve bu süreçte öğretmenler için rehber kitaplar, çocuklar için çalışma kitapları hazırlamıştır. Daha sonra Ann Margareth Sharp ile birlikte 1974' te Institute for the Advancement of Philosophy for Children (Çocuklar için Felsefe Geliştirme Enstitüsü) kurmuşlardır. Bu enstitü günümüzde hala Montclair State Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

P4C yaklaşımında kullanılmak üzere süreç içerisinde 6-16 yaş çocukları için Lipman ve Sharp tarafından felsefi romanlar yazılmıştır. Bu romanlar edebi romanlardan farklı olarak içerisinde birçok bulmaca, sorular ve problem durumları içermektedir.²⁰ Bu kitaplar dil, mantık, estetik ve günlük hayatta karşılaşılan etik deneyimlerin birleştiği bir forma sahiptir. Kitap sonlarındaki tartışmalarda öğrenciler etik ve politikaya dair saygı, özgürlük, uzlaşma, yargılama, eşitlik ve adalet gibi kavramlar üzerinde düşünmeye teşvik edilmekte ve yansıtıcı düşünme, birbirlerine saygı gösterme, işbirliği yapma, uzlaşmaya varma, öz-düzenleme ve iyi muhakeme yeteneği kazanarak bu kavramları pratikte uygulama imkânı elde etmektedirler.²¹ Ayrıca bu yaklaşımın kullanımında öğrencilerin iyi sebepler bulma, farklılıklar ve benzerlikleri ayırt edebilme, geçerli çıkarımlarda bulunma, hipotezler kurma, iyi sorular sorma, kriterleri belirleme ve kullanabilme, açıklama isteme, farklı görüşler ileri sürme, diğerlerinin görüşleri üzerine kendi görüşlerini bina etme, sebepler arama, test etme vb. birçok beceri geliştirmeleri mümkün olmaktadır.²² Kitapların odak noktası ve beklenen akıl yürütme becerileri de öğrencilerin yaş ve gelişim özelliklerine göre değişmektedir. Ayrıca bu kitapların her biri için öğretmen rehber kitapları da hazırlanmıştır. Romanlardaki karakterler akıl yürütme yoluyla problemlerini çözmeye çalışmakta bu süreçte öğretmenler de açık uçlu sorularla, öğrencilerin muhakeme yapma süreçlerini kolaylaştırmaya çalışmaktadır.

Romanların özelliklerine baktığımızda 4-5 yaşlar için yazılan *Doll Hospital (Bebek hastanesi)* isimli kitapta Sharp çelişki ve varsayımsal düşünmenin yanı sıra çocukları insan, iyilik, güzellik, gerçek ve kimlik

¹⁷ Matthew Lipman, *Thinking in Education* (Cambridge: Cambridge University Press: 2003), 12.

¹⁸ Matthew Lipman vd., *Philosophy in the Classroom* (Philadelphia: Temple University Press, 1980), 34-36.

¹⁹ Philip Cam, "Philosophy for Children, Values Education and the Inquiring Society", *Educational Philosophy and Theory* 46/11 (2014), 1206.

²⁰ Steve Trickey - Keith J. Topping, "'Philosophy for Children': A Systematic Review", *Research Papers in Education* 19/3 (2004), 369.

²¹ Nancy Vansieleghem, "Philosophy for Children as the Wind of Thinking", *Journal of Philosophy of Education* 39/1 (2005), 21.

²² Lipman vd., *Philosophy in the Classroom*, 113-127.

gibi felsefi kavramlarla tanıştırmak istediğini söylemektedir.²³ 6-7 yaşlar için yazılan *Elfie*'de ayırt etme ve karşılaştırmalar yapma böylece öğrencilerin muhakeme ve düşünme sürecine girmelerine yardımcı olacak bir içerik hazırlanmıştır. 7-9 yaşlar için yazılan *Kio and Gus (Kio ve Gus)* kitabında dâhil etme, dışlama ve varsayımları tespit etmek gibi düşünme becerileri üzerinde durulmakta ve çocukların dünyayı tanıma, doğa hakkında düşünme, deneyimleri keşfetme gibi kazanımlar edinmeleri amaçlanmaktadır. ²⁴ 8-10 yaşlar için yazılan *Pixie*, kitabında analogik akıl yürütme üzerinde durulmaktadır. 9-11 yaşları için *Harry Stottlemeier's Discovery (Harry Stottlemeiers'in Keşfi)* romanı ve 'Felsefi Araştırma' isimli öğretmen kılavuz kitabı yayınlanmıştır. Bu romanda mantık üzerinde durulmakta, araştırma ve akıl yürütmenin değeri, alternatif düşünce ve hayal biçimlerinin geliştirilmesi ve çocukların birbirlerinden nasıl öğrenebilecekleri gösterilmektedir. 12 yaş için yazılan *Tony* isimli eserde bilimsel araştırmanın altında yatan varsayımlar keşfedilmeye çalışılmaktadır. Öğrencilerin objektiflik, tahmin, doğrulama, ölçüm, açıklama ve nedensellik gibi kavramları tartıştıkça fen derslerini öğrenecekleri ve bilimsel araştırma yapmak için daha iyi motive olacakları düşünülmüştür. 12-13 yaşlar için *Lisa* isimli roman ve 'Ahlaki Sorgulama' isimli öğretmen kılavuz kitabı yayınlanmıştır. *Lisa* romanı *Harry Stottlemeier's Discovery* romanının devamı niteliğinde olup adalet, doğallık, doğru ve yalan, çocuk ve hayvan hakları gibi etik ve sosyal meseleler üzerine yoğunlaşmaktadır. 14-15 yaş çocuklar için yazılan *Suki* kitabında yazma kriterleri, düşünme ve yazma arasındaki ilişki gibi yazma ve dil becerileri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu kitapla birlikte 'Yazı: Nasıl ve niçin' isimli bir öğretmen kılavuz kitabı da yayınlanmıştır. Son olarak 16+ yaşlar için yazılan *Mark* romanında öğrencilerin hukuk, bürokrasi, modern toplumda suçun rolü, bireyin özgürlüğü gibi bazı sosyal meseleler hakkında araştırma/sorgulama yapmaları amaçlanmıştır. Bu düzey için de 'Sosyal Araştırma' isimi bir öğretmen kılavuz kitabı yayınlanmıştır.²⁵

Kısaca P4C, çocuklara yöneltilen sorularla onların düşünmesini sağlayan, felsefi araştırmayı dersin merkezine koyarak öğretme ve öğrenmeyi geliştirmeyi amaçlayan bir yöntemdir. Bu modelin amacı "çocukların kendileri için önemli olan kavramları tartışırken nasıl düşündükleri hakkında düşünmelerini sağlayarak onların düşünme becerileri ve muhakeme yeteneklerini geliştirmek"²⁶ olarak ifade edilmiştir Bu modelde, öğrenciler işbirlikçi bir ortamda sorular sormaya ve bunları cevaplamaya çalışır. Sınıf ortamı "öğrencilerin birbirlerini saygıyla dinledikleri, fikirlerini birbirlerinin fikirleri üzerine bina ederek, birbirlerini görüşlerine dair kanıtlar sunma noktasında zorlamaları, tartışılan konular üzerinden çıkarımlar yapmak için birbirlerine destek olmaları ve varsayımları belirlemeye çalıştıkları bir topluluk olarak görülür"²⁷. Böyle bir ortamda amaç bir uzlaşmaya varmak ya da doğru veya yanlış cevabı birbirinden ayırmak değil, sorulan felsefi soruları cevaplamaya çalışmak, bunu da işbirlikli bir şekilde hipotezler kurarak, iyi sebepler sunarak, mantık oluşturmaya çalışarak, kendi ve diğerlerinin varsayımlarını zorlayarak ve sürekli kendi davranışını düzeltme eğiliminde olarak yapılır.

²³Ann Margaret Sharp, "Philosophical novel", *History, Theory and Practice of Philosophy for Children International Perspectives*, ed. Saeed Naji vd. (London and NewYork: Routledge 2017), 24.

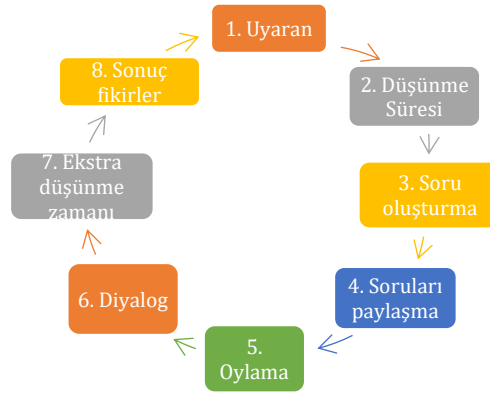
²⁴Matthew Lipman, "The Institute for the Advancement of Philosophy for Children (IAPC) program", *History, Theory and Practice of Philosophy for Children International Perspectives*, ed. Saeed Naji vd. (London and NewYork: Routledge, 2017), 10.

²⁵Lipman vd., *Philosophy in the Classroom*, 51-54.

²⁶Lipman vd., *Philosophy in the Classroom*, 37.

²⁷Lipman, *Thinking in Education*, 20.

P4C yaklaşımında aşağıdaki döngü takip edilir:

Şekil 1. P4C Döngüsü

Öncelikle çocukların bir çember içinde oturarak birbirlerinin yüzlerini görmeleri sağlanır. Uyarıcı kısmında öğrencilere metin/obje/şiir vb sunulur. Lipman metodunda genellikle uyarıcı olarak metin kullanılır. Katılımcılar sırayla eşitlik, kurumlar, hakikat gibi ilgili konularla ilgili metni okurlar. Metnin ana konusu çocuklara olduğu gibi verilmez, öğrencilere verilen uyarıcı ile ilgili sorularını oluşturmaları için zaman tanınır. Örneğin, insanların eşit olduğunu niçin söylüyorsun? Kurum ne demektir? Bildiğimizin doğru olduğunu nasıl biliyoruz? gibi sorular sorulması beklenir. Daha sonra öğrenciler sorularını grupta ya da tüm sınıfla paylaşır ve esas soruları belirlemek için oylama yaparlar. Sonrasında öğrenciler seçilen sorulara cevap vermeye çalışırlar ve son olarak kısa bir özet/rapor hazırlarlar. Bu süreçte öğretmen otorite figürü değil, süreci yönlendiren kişi konumundadır. Davranışları ve açık-uçlu soruları ile öğrencilerin bu araştırma sürecini içselleştirmelerine yardımcı olmaya çalışır. Mesela, bununla ne demek istiyorsun, bir örnek verebilir misin? Herkes aynı fikirde mi? Bu söylediğin daha önce söylenenle uyuyor mu? Şimdi bunu duyduktan sonra görüşünü değiştirmek istiyor musun? gibi sorularla öğrencilerin düşünme sürecini yönlendirmeye çalışır.

Temelinde Sokratik yaklaşımın olduğu bu modelde en önemli olan kısım sorular kısmıdır. Sorgulama yapma eleştirel düşünmeye götüren bir basamaktır. Öğrenciler sorular sorarak fikirler ve kavramlar arasında ilişki kurmaya ve öğrenme konusunu bir bütün olarak görmeye başlarlar. Ayrıca sorular aracılığıyla kendi düşüncelerinin neler olduğunu görmekte, öğretmenler de öğrencilerin bir kavram/problem durumu hakkındaki ön bilgilerini, yanlış öğrenmelerini, değer yargılarını anlama imkânına sahip olmaktadır.²⁸ Bu modelde sorulan soruların felsefi bir diyalogu gerçekleştirmeyi amaçlaması, öğrencilerin farklı görüşlerini ortaya çıkarması, öğrencilerin kendilerini daha iyi ifade etmelerine yardımcı olması, öğrenci cevaplarını yorumlayıcı türden olması, öğrencilerin cevaplarında tutarlılık arama, tanımlar isteme, varsayımları bulmaya çalışma, yanlışları gösterme, sebepler isteme, nasıl bildiklerini söylemelerini isteme, alternatif görüşler isteme, tartışma düzenleme gibi amaçlar gözetmesi gerekmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda hazırlanan aşağıdaki soru kalıpları örnek olarak gösterilebilir:

- X ve Y ifadeleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar nelerdir?
- Kullandığın ifadeleri tanımlayabilir misin?
- Görüşünü nasıl kanıtlayabilirsin?
- Bu söylediğini hangi kritere dayandırıyor sun?
- Zıt bir örnek verebilir misin?
- Bu görüşünü geliştirmek için ne eklemek istersin?
- Bu davranışı bilinen prensipler veya kurullarla ilişkilendirebilir miyiz?
- Az önce bahsedilen kriterlere nasıl öncelik verirsiniz?
- Bu tartışmanın başından sonuna kadar senin veya grubunun bakış açısı nasıl gelişti?²⁹

²⁸ Hannam, "P4C in Religious Education", 132

²⁹ Lipman vd., *Philosophy in the Classroom*, 110-128.

P4C yaklaşımının uygulandığı araştırmaların hemen hemen hepsinde öğrencilerin akıl yürütme, okuma, eleştirel ve sorgulayıcı düşünme becerilerinde artış, kişiler arası ilişkiler noktasında önemli gelişmeler, derse aktif katılım sağlamaları, öz güven ve öz saygılarında artış gözlemlenmiştir.³⁰ Örneğin, Türkiye’de P4C yaklaşımının 5-6 yaş okul öncesi dönem çocukların eleştirel düşünme becerileri üzerindeki etkisi ile ilgili yapılan çalışmada çalışmaya katılan deney grubundaki çocukların öz saygı dereceleri ve problem çözme ve yaratıcılık becerilerinde önemli bir artış gösterdikleri kaydedilmiştir.³¹ Aynı zamanda öğretmen eğitiminde de kullanılan P4C yaklaşımının öğretmenlerin sınıf ortamında diyalojik ve araştırma temelli öğretim yapabilme becerilerini geliştirdiği, öğretmenlerin bu yaklaşım doğrultusunda ilgili materyal hazırlama, kendi öğretimlerini değerlendirebilme, P4C yaklaşımında öğrendikleri öğretim stratejilerini diğer derslerde de uygulayabilme noktalarında kazanım sağladıkları görülmüş dolayısıyla bu yaklaşımın öğretmenlerin profesyonel mesleki gelişimlerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir.³²

Genel olarak uluslararası düzeyde P4C yaklaşımının kullanıldığı çalışmalarda olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Bu yaklaşım Amerika, Kanada ve İngiltere dışında Malezya ve İran’da da yankı bulmuştur. Türkiye’de MEB tarafından P4C yaklaşımının desteklediği herhangi bir proje olmamakla beraber bu yaklaşımla ilgili çeşitli özel merkezlerin çalışmalar yürüttüğü ve bazı akademik yayınlar olduğu görülmektedir.

2. Din ve Değerler Eğitiminde P4C Yaklaşımı

Çocuklar için felsefe yaklaşımının hem din eğitimi hem de değerler eğitiminde etkin bir şekilde kullanılabilmesi ileri sürülmekte, bu alanlarda uygulanan P4C çalışmaları da bu tezi doğrulamaktadır. Hannam, din eğitiminde özellikle karmaşık kavramların öğretiminde P4C yaklaşımının kullanılmasının öğrencilerin bu kavramlara ait derin bir anlayış gerçekleştirmeleri açısından önemi olduğunu ileri sürmektedir. İngiltere’de Hampshire bölgesindeki okullarda uygulanan ‘Living Difference (2004)’ ve ‘Living Difference Revised (2011)’ projelerinde Clive Erricker’in ‘kavramsal sorgulama’ ve P4C yaklaşımlarının esas alındığı bir program uygulanmıştır. Bu program doğrultusunda öğrencilerin a) kendi yaşantılarında karşılaştıkları, herkes için geçerli olan sevgi, toplum, güzellik, adalet gibi kavramları; b) bir çok farklı din tarafından paylaşılan Tanrı, kutsal, ibadet, inanç gibi ortak kavramları ve c) belirli dinlere ait ümmet, kilise, teslis inancı, Brahman vb kavramlara dair derin bir anlayış gerçekleştirmeleri amaçlanmıştır. Böylece öğrencilerin kavramlar arasındaki farklılıkları ve ilişkileri daha iyi anlayacakları, kavramlara iyi örnekler verebilecekleri ileri sürülmektedir.³³

Thwaites³⁴, İngiltere’de yaptığı çalışmasında din eğitimi derslerinde P4C yaklaşımını kullanmıştır. Bu ülkede din eğitimi derslerinde kullanılan ‘dinden öğrenme’ ve ‘din hakkında öğrenme’ hedefleri mevcuttur. Thwaites’e³⁵ göre genellikle ‘din hakkında öğrenme’ yaklaşımını uygulamada herhangi bir sorun yaşanmazken ‘dinden öğrenme’ yaklaşımının uygulanmasında önemli sıkıntılar yaşanmaktadır. Özellikle öğretmenlerin bu yaklaşımı uygularken öğrencilerden gelebilecek, örneğin, “Tanrı iyiyse neden büyükanneme bir araba çarptı?” gibi felsefi yapıdaki sorulardan veya ‘Solucanlar ilk nerden geldiler?’ gibi tam cevabı olmayan sorulardan endişe ettikleri ifade edilmiştir. Programda önceden hazırlanmış cevapların yer aldığı bir din eğitimi dersinde öğrencilerinin bağımsız düşüncüler olmalarını nasıl sağlayabiliriz? sorusu üzerine bu çalışmayı yapmaya karar verir ve P4C yaklaşımının öğrencilerin bağımsız düşünmelerini kolaylaştıracağını ve ‘dinden öğrenme’ yaklaşımının da daha etkili bir şekilde uygulanabileceğini ileri

³⁰ Trickey - Topping, “Philosophy for Children: A Systematic Review”, 371.

³¹ Sema Işıklar – Yasemin Abalı Öztürk, “The Effect of Philosophy for Children (P4C) Curriculum on Critical Thinking through Philosophical Inquiry and Problem Solving Skills”, *International Journal of Contemporary Educational Research* 9/1 (2022), 139.

³² Chi-Ming Lam, “A Philosophy for Children Approach to Professional Development of Teachers”, *Cambridge Journal Of Education* (2022), 1.

³³ Hannam, “P4C in Religious Education”, 130.

³⁴ Helen, Thwaites, “Can Philosophy For Children’ Improve Teaching And Learning Within Attainment Target 2 Of Religious Education?”, *Education* 33/3 (2005), 4-8.

³⁵ Thwaites, “Can ‘Philosophy For Children’ Improve Teaching And Learning Within Attainment Target 2 Of Religious Education”, 4.

sürmüştür. Bu çalışmada din eğitimi derslerinde, her hafta çocuklara öğrendikleri konularla ilgili bir uyarın verilmiştir. Örneğin Bismillah videosu, bir ailenin yemekten önce dua edişini gösteren bir resim, bir kitap veya bir kiliseyi ziyaret etmek gibi gerçek deneyimler uyarın olarak paylaşılmıştır.

Çalışma sonunda öğrencilerin bir akademik yıl sürecinde tartışmalı soruların neler olduğu, hangi soruların felsefi bir tartışmayı başlatacağına dair yetkinlik kazandıkları saptanmıştır. Bu süreçte öğrencilerin, Tanrı gerçekten mucizeler yaratır mı? Neden bazı insanlar meleklere inanır? Onu göremiyorsak eğer Tanrı gerçek olabilir mi? gibi üst düzey sorular sordukları gözlemlenmiştir. Örneğin, Oruç seni daha iyi bir insan haline getirir mi? Sorusuyla ilgili aşağıdaki görülen tartışma öğrencilerin oldukça yüksek bir akıl yürütme gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Yazar bu konuşmaları okuldaki diğer öğretmenlerin de oldukça üst düzey bulduklarını ve daha büyük öğrencilerinin bile böyle düşünmediklerini belirttiklerini aktarmaktadır.

Soru: Oruç seni daha iyi bir insan haline getirir mi?

Öğrenci A: Oruç tutmak sizi bir daha iyi insan yapmaz çünkü Ramazan'da oruç tutan kötü insanlar da var.

Öğretmen: Buna delilin nedir? Oruç tutan bazı kötü insanlar olduğunu nerden biliyorsun?

Öğrenci B: Evet, bunu bilemezsin A.

Öğrenci A: Biliyorum çünkü her yerde kötüler var, kötü insanlar kiliseye de gidebilir, oruç da tutabilir

Öğrenci C: A'ya katılıyorum çünkü bazı kötü insanlar tanrıya inanıyorlar.

Öğrenci D: Bu doğru değil çünkü kötü insanlar sadece tanrıya inanıyormuş gibi yapıyor. Eğer gerçekten, Tanrı'ya inanıyorsan iyi bir insan olmalısın.

Öğrenci B: Kiliseye gitmek, İnanıldığını söyleyerek kiliseye gitmek, Tanrı'ya inandığını söylemek ve oruç tutmak aynı şeydir. Çünkü bunlar senin yaptığın şeyler, inandığın şeyler değil. Bir şeyler yaparken ne düşündüğün önemli

Öğrenci E: Ne demek istediğini anlamadım çünkü oruç tutanlar iyi insanlar olmalı, çünkü yemeyi bırakıyorlar ve bu yapması çok zor bir şey, bunu gerçekten Tanrı istediği için yaptıklarına inanmasalardı yapmazlardı.

Öğrenci D: Hayır bu doğru değil. Çünkü bazı insanlar sadece iyi görünmek için oruç tutuyor ya da kiliseye gidiyor.

Öğrenci F: Bence bu önemi değil. Çünkü iyi bir insan olmasan da oruç tutmaya başladığında, yemeyi bırakmak seni iyi bir insan yapar çünkü yemek bulamayan diğer insanları düşünmeye başlarsın.

Öğrenci C: Ama bazı insanlar oruç tutabilir ama aç insanlar hakkında düşünmeyebilir, sadece yeniden yemeyi beklerler.

Öğrenci A: Oruç sadece doğru düşüncelere sahipten seni iyi bir insan yapabilir.

Öğretmen: Doğru düşünceler derken neyi kastediyorsun? ³⁶

Genel olarak, çalışma sonunda öğrencilerinin üst düzey düşünme becerilerinde ve sosyal iletişimlerinde olumlu değişimler gözlemlenmiştir. Öğrencilerin yaratıcı, eleştirel ve özenli düşünme kapasiteleri ve öz saygılarının da çalışma sonunda arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin din derslerine karşı ilgilerinin arttığı da gözlemlenmiştir.

Değerler eğitiminde iki yaygın görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi olan karakter eğitiminde okulların uygun ahlaki değerleri belirlemeleri ve bunları öğrencilere benimsetmeleri amaçlanmaktadır. Bu da genellikle programdaki tüm derslerin içerisine öğretilmek istenen değerlerin yerleştirilmesi, spor, toplumsal faaliyetler, hayır işleri gibi program dışı faaliyetlerle değerlerin öğrencilere kazandırılması şeklinde yapılmaktadır. Halstead'e göre karakter eğitiminde iki temel problem bulunmaktadır: Birincisi okullarda verilecek olan değerlerin nasıl belirleneceği sorusudur çünkü genellikle herkesin hemfikir olduğu değerleri belirlemek zordur. İkincisi ise bu değer eğitimi yaklaşımında genellikle öğrencilerin okul dışında, ailelerinden, sosyal çevrelerinden öğrendikleri değerler dikkate alınmaz bu da öğrencinin bakış açısının yok sayıldığı anlamına gelmektedir.³⁷ Değer eğitiminde ikinci ve Çocuklar için felsefe yaklaşımını savunanların da benimsediği yaklaşım olan, 'değerleri açıklama' diye de isimlendirilen görüşe göre etkili bir değerler

³⁶ Thwaites, "Can 'Philosophy For Children' Improve Teaching And Learning Within Attainment Target 2 Of Religious Education", 7.

³⁷ J. Mark Halstead, "Values and Values Education in Schools", *Values in Education and Education in Values*, ed. J. Mark Halstead – MonicaJ. Taylor (London: The Falmer Press, 1996), 9.

eğitiminde sadece öğrencilere neye değer vermeleri gerektiği öğretilmemelidir. Bu görüşe göre çocuklar yetişkinlerden kendilerine aktarılan değerlerden ziyade üzerinde düşündükleri, kendilerine ait hissettikleri değerleri daha çok benimserler. Ayrıca bu görüştekiler çoğulcu toplumlarda çocuklara değerleri empoze etmenin yanlış olduğunu vurgularlar. Bu görüşe göre değerler sadece ezberlenerek öğrenilmez ve içselleştirilmez. Değerler yalnızca sözlü olarak doğrulanmış önermelerden ibaret olmayıp, eylemlerimizde somutlaşmış hayat görüşümüzün bir parçası olan ilkelere dayanır. Değer eğitimi ise öğrencilerin ahlaki bir durum ile ilgili farklı olasılıklar hakkında bilgi sahibi olması, bu olasılıkları karşılaştırması, atılabilecek adımlar hakkında düşünmesi, olası kararların sonuçları hakkında düşünmesi, farklı seçenekler arasında karar vermeyi kolaylaştıracak kriterler oluşturması ve belirlediği değerleri hayatına geçirmesi şeklinde gerçekleşmektedir.³⁸ Değerler eğitimi öğrencilerin karakterlerini şekillendirmeyi dolayısıyla doğru ahlaki kararlar almalarını da amaçlamamalıdır. Çünkü doğru karaktere sahip olmak kişiyi bilinçsizce ve cahilce davranmaktan alıkoymayabilir. Değerler eğitiminde önemli olan öğrencilerde iyi muhakeme geliştirmek olmalıdır. Böylelikle ahlaki açıdan rahatsız edici bir durumla karşılaşıldığında bireyin iyi bir muhakeme sonucunda daha doğru ve kabul edilebilir kararlar alabileceği düşünülür.³⁹

Cam'a göre geleneksel din öğretimi yaklaşımında programdaki tüm ahlaki konuların/problemlerin sistematik bir şekilde araştırılması mümkün değildir. Ayrıca pedagojik olarak din eğitimi öğretmenlerinin öğrencilere değerler araştırması yaptırabileceğini ama genellikle pratikte değerlerin doktriner bir şekilde öğretildiğini ileri sürmektedir. Oysaki özellikle çocuklara ahlaki değerlerin öğretilmesinde sorgulanmayan kati ahlaki değer öğretimi veya ahlaki görevlikten uzak durmak gerektiği üzerinde durulur. Özellikle ahlak eğitiminde daha çok ahlaki değerlerin nasıl öğretileceği üzerinde durulduğunu belirten Cam, bu durumun öğretmenlerde öğrenciyi eğitime, itaate zorlama, cehennem korkusuyla bazı alışkanlıkları ve ahlaki değerleri kazandırmaya çalışma gibi yollara iteceğini belirtmektedir.⁴⁰

Çocuklar için felsefe yaklaşımı, değerler eğitiminde işbirlikçi araştırma sürecini gerekli görmektedir. Bu yaklaşımda öğretmenin üzerindeki baskı hafifletmekte, öğrencilerin işbirlikli ve araştırmacı bir tavır içerisinde dini ve ahlaki değer ve öğretileri kazanmaları mümkün olabilmektedir. Öncelikle bu modele göre, değerlerin dış bir otorite tarafından aktararak veya değerlerin sadece kişisel meseleler olduğu dolayısıyla değer öğretiminin de göreceli olduğu savına karşı kalıcı değer öğretiminin öğrencilerin, işbirlikli, yansıtıcı ve sorgulayıcı düşünceleri sonrasında gerçekleşebileceği ileri sürülmektedir. İkinci olarak değerlerle ilgili yapılacak bir araştırma, araştırma konusu olan değerler ilgili farklı görüşlerin belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü ihtilafli olmayan ve herkesin aynı fikirde olduğu konularda araştırma yapmak gereksizdir. Değerler eğitiminde uygulanacak işbirlikçi bir araştırma neticesinde öğrenciler aynı fikirde olmadıkları arkadaşlarını bile dikkatle dinlemeyi öğrenebilir, bir konu hakkındaki olumlu veya olumsuz düşüncelerinin kaynağı hakkında düşünmeye başlar, düşünceleri için kanıtlar sunma alışkanlığı kazanır ve bunu diğerlerinden de bekler. Genel olarak başkalarının fikirleri, ilgi ve ihtiyaçları hakkında daha düşünceli olmayı, farklılıkları benimsemeyi öğrenir ve daha fazla iletişim kurmaya başlar.

3. İslam Din Eğitiminde P4C Yaklaşımı

Çocuklar için Felsefe yaklaşımının İslam din eğitimine uygulandığı çalışmaların öncülüğünü Institute for the Advancement of Philosophy for Children (Çocuklar için Felsefe Geliştirme Enstitüsü)'nde eğitim alan eğitim felsefesi Profesörü Rosnani Hashim yapmıştır. Hashim Malezya'da Hikmet Pedagojisi ismiyle 2006 yılından itibaren çocuklar için felsefe yaklaşımını din ve ahlak eğitiminde uygulamaktadır. Hikmet pedagojisinin amacı öğrencilerin düşünme ve iletişim becerilerini geliştirmek, açık fikirli ve öz güvenli

³⁸ J. Mark Halstead, "Values and Values Education in Schools", 10.

³⁹ Cam, "Philosophy for Children", 1208.

⁴⁰ Cam, "Philosophy for Children", 1210.

olmalarına yardımcı olmak şeklinde belirtilmektedir⁴¹. Hashim'e göre İslam din eğitimi sınıflarında öğretim daha çok didaktik metot ve aktivitelerle sürdürülmektedir. Bu tarz aktiviteler sırasında ise anlamaya ve yansıtıcı düşünmeye zaman ayrılmamaktadır. Ayrıca iman, değerler ve Peygamberimizin hayatı gibi konular sadece sohbet tarzında verilmekte, değerlendirmeler de öğrenciye ezber yaptırma ya da alt düzey düşünme becerilerini ölçmeye dönük şekilde yapılmaktadır. Dolayısıyla İslam dini eğitiminde öğrencilere düşünme ve yansıtma becerileri kazandırılmamaktadır.

Hashim, modelinin çıkış noktası olarak Kur'an'ı göstermektedir. Kuran'ın yaratılış üzerine düşünmeyi teşvik etmesi, müjde ve uyarılarda bulunması, analogiler metaforlar ve ikna ifadeleri kullanılması, düşünmeye sevk edecek sorular sorulması, manevi alanın araştırılmasını istemesi, bilgiyi elde etmede gözlem, gösteri gibi yöntemleri teşvik etmesi, başka dünyalar, kültürleri ve geçmişi öğrenmek için seyahat etme ve akıl yürütme becerisini geliştirmek için tümevarım metodunun kullanılmasını tavsiye etmesi, büyük peygamberlerin yaşantılarının aktarılması Kur'an'da aklın kullanılmasının özellikle önemsendiğini göstermektedir.⁴² Ayrıca Kur'an'daki *tefekür*, *taakkul*, *tebessür*, *tedebbür*, *tezekkür*, *tefakkuh*, *şuur*, *idrak* gibi kavramlar insanları düşünmeye, gözlem yapmaya, araştırmaya sevk etmektedir.⁴³ Örneğin aklın kullanılması ile ilgili kavramlardan birisi olan *taakkul* kavramı bilgi edinme, idrak etme anlamlarının dışında kıyas yaparak yeni bilgi ya da bu bilgiye dair yeni bir anlam elde etme anlamına gelmektedir. Bir diğer önemli olan kavram olan *tefekür* ise bir işin sonucunu düşünmek, bir şeyi derinlemesine anlamaya çalışmak ve kafa yormak anlamlarına gelmektedir. Özellikle bireyin olay ve kavramları derinlemesine analiz ederek anlamlandırmaya çalışması da *tefekür* kavramı ile ilgilidir.⁴⁴

Hashim bu model doğrultusunda çocukların yaş seviyesine göre birkaç tane hikâye kitabı yazmıştır. Lipman'ın orijinal felsefi romanlarını kullanmama sebebi olarak felsefi sorgulama sırasında kullanılacak uyarıcının ülkelerin farklı kültürel ve sosyal yapılarına uygun olarak seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda, ilkökul çocukları için *Mira* ve ortaokul öğrencileri için *Sarah* kitaplarını yazmıştır. Bu kitaplarda Kur'an'dan ayetlere yer verilmekte ve öğrencilerin Allah'ın varlığı ve büyüklüğü, adalet, zaman ve ölüm, bilgi, özgürlük, haklar, ibadetler gibi kavramlar ve dürüstlük, başkalarına yardım etmek ve saygı gibi değerler üzerinde yansıtıcı düşünme gerçekleştirmeleri amaçlanmıştır.⁴⁵

Aynı zamanda Kur'an kıssalarının sadece kıssalardan ve hikâyelerden ibaret olmadığı, öğrencilerin buralardan çıkarması gereken önemli mesajlar olduğunun altı çizilmektedir. Kur'an kıssaları içerikleri, kullanılan dil, metaforlar vs. sebebiyle bireylerde inanç gelişimi, dini bilincin kazandırılması, değer öğretimi noktalarında Kur'an'daki en etkili öğretim araçları olarak kabul edilmektedir. Bu kıssalar muhatapların anlatılan olaylardaki kişilerle özdeşim kurma, kıssalardaki sebep-sonuç ilişkisini görme, gözlem ve model alma yoluyla tecrübe edinmelerine dolayısıyla bilişsel ve duyuşsal açıdan aktif öğrenme gerçekleştirmelerine yardımcı olmaktadır. Kıssalardaki olaylar ve kişilerin gerçek hayattan seçilmiş olmaları da okuyucunun kıssa ile kendi hayatı arasında gerçek bir bağ kurmasına yardımcı olmaktadır. Örneğin, Yusuf Suresindeki insana dair hasletler olan kıskançlık, yalan, ihanet, imtihan, sabır gibi öğeler okuyucunun kendi hayatıyla kolaylıkla bağdaştırabileceği ve ibret alabileceği durumlardır.⁴⁶ Yine, Meryem süresindeki Hz. Meryem'in yaşadığı, zorluk, hayal kırıklığı, inancı uğruna göze aldığı fedakârlıklar vb. gibi durumlar da okuyucunun ders alabileceği ve tecrübe edinebileceği öğrenmeler gerçekleştirmesine yardımcı olacaktır.

⁴¹Rosnani Hashim, "P4C in the Context of Muslim Education", *History, Theory and Practice of Philosophy for Children International Perspectives*, ed. Saeed Naji vd. (London and NewYork: Routledge 2017), 171.

⁴²Rosnani Hashim vd., "Developing High-Order Thinking in Primary School Students through Qur'anic Stories and the Hikmah Pedagogy of Philosophical Inquiry", *Ium Journal Of Educational Studies* 8/1 (2020), 92.

⁴³ Hashim vd., "Developing High-Order Thinking", 92; Karasu, *Din Eğitiminde İşlevsel Akıl*, 30.

⁴⁴ Karasu, *Din Eğitiminde İşlevsel Akıl*, 31-32.

⁴⁵ Hashim, "P4C in the Context of Muslim Education", 175

⁴⁶ Yusuf Batar, "Kur'an Kıssalarının Amaçlarıyla İlgili Kavramların Eğitim ve Öğretim Açısından Tahlili", *İslami İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 174-175.

Hashim ve arkadaşları⁴⁷ tarafından yapılan araştırmada hali hazırda Kur'an kıssalarının öğrenme ve öğretim süreçleriyle bütünleştirilmediği, Kur'anı ezberlemeye yönelik bir tutum olduğundan dolayı öğrencilerin çoğu zaman anlatılan dersleri anlamadıkları ve hayatlarına geçiremedikleri ifade edilmektedir. Bu da derslerin daha sıkıcı geçmesine neden olmaktadır. Bu sebeple çalışmalarında öğrencilerin bilişsel süreçlerini geliştirmek amacıyla Kur'an kıssalarından faydalanmışlardır. Böylece öğrencilerin Kur'an kıssalarındaki gerçek olaylar ve kişilerle kendi hayatları arasında bir ilişki kurabilmeleri amaçlanmıştır. Bu çalışmada aşağıdaki Kur'an kıssaları uyaran (stimulus) olarak kullanılmıştır.

Tablo 1. Sure ana fikirleri ve değerler

Sureler	Temalar	Değerler
Fil Suresi	Allah'a itaatsizlik ve Allah'ın yarattıklarını takdir etme	Takdir etme ve mütevazı olma
Neml Suresi	Bilgili ve eğitilmiş olma	Sorumlu olma ve şükür
Kehf Suresi	İnsanoğlunun kibirli tavırları	Şükretme ve tevekkül etme
Yusuf Suresi	Müslümanların övünç özellikleri	Dürüstlük, sevgi ve saygı

Bu kıssalarla ilgili daha önceki bölümde görülen P4C döngüsüne benzer bir yapı takip edilmiştir. Öncelikle öğrenciler sırayla ele alınan Kur'an metnini okuyup anlamaya çalışmıştır. Bu sırada öğretmen öğrencilerinin Kur'an metnini doğru anladıklarına emin olmak için bazı sorular hazırlamıştır. Daha sonrasında öğrencilere kendi sorularını hazırlamaları için zaman tanınmış, hazırlanan sorular belirli temalara göre sınıflanmış ve tartışılmıştır. Tartışma sonunda her kıssanın mesajı ile ilgili bir özet yapılmış ve ders sonlandırılmıştır.

Örneğin, Fil Suresi hakkında aşağıdaki öğrenci soruları ve gerçekleşen diyalogu görmek modelin tam olarak nasıl uygulandığı hakkında daha aydınlatıcı olacaktır.⁴⁸

Tablo 2. Sure ile ilgili öğrenci soruları ve ilgili diyalog

Fil Suresi	Diyalog
1. Allah niçin diğer hayvanları değil de kuşları göndermiştir?	Hangi soruyu tartışmak istiyorsunuz? 5 numara? İnsanlar neden Ebrehe'nin yerine gitmedi?
2. Allah neden bu kadar çok kuş göndermiştir?	DU133- Ebrehe, insanlardan yapmak istemedikleri şeyleri yapmalarını istedi.
3. Ebrehe neden Mekke'deki Kabe'ye benzer bir kilise inşa etti?	DU134- Çünkü iyi niyetle yapmamış, samimi değilmiş. DU135- Sessizdi.
4. Allah neden kuşları başka bir şeyle değil de pişmiş balçıkla indirdi?	duR136-Sessiz olduğu için kimse oraya gitmedi mi? DU137-Çünkü kilise Allah'ın emriyle yapılmamıştır.
5. İnsanlar neden Ebrehe'nin kilisesine gitmek istemedi?	duR138- Eğer yeni bir okulumuz varsa ve oraya kimse gitmiyorsa, bir terslik olmalı, değil mi? DU139 -Çünkü Ebrehe daha iyi bir bina inşa edebileceğini göstermek istedi. DU140 -Sıkıcıydı, orada hiçbir şey yok. DU141 -Çok sayıda heykel (put) vardı.

⁴⁷ Hashim vd., "Developing High-Order Thinking", 96.

⁴⁸ Hashim vd., "Developing High-Order Thinking", 98-99.

Bu çalışma sonunda, örneğin, Fil Suresi tartışmasında öğrencilerin bilişsel davranışlar olarak uygun sorular sordukları, birbirlerinin fikirleri üzerine inşa ederek kendi fikirlerini oluşturdukları, tartışırken diğerlerinin haklarına saygı gösterdikleri, uygun çıkarımlarda buldukları ve uygun analogiler kullandıkları gözlemlenmiştir. Çoğu öğrencinin Kuran kıssaları ve kendi hayatları ve sosyal çevreleri arasında bağlantı kurdukları ifade edilmiştir. Örneğin, Kehf Suresi'ndeki zengin ve fakir çiftçi kıssasını, Malezya'da görülen seller, tsunami gibi afetlerle ilişkilendiren öğrenciler olmuştur. Birbirlerini kanıt sunma noktasında zorlama, mantıklı eleştirileri ve bazı farklı görüşleri kabul etme gibi bilişsel beceriler noktasında eksiklikler tespit edilse de genel olarak P4C yaklaşımının amaçlarının gerçekleştiği görülmektedir.⁴⁹

Rosnani ve Zulkifli⁵⁰ tarafından yapılan başka bir çalışmada ahlak eğitimi dersine katılan Müslüman ve Müslüman olmayan öğrencilerle ahlaki akıl yürütme üzerine bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma ahlaki akıl yürütme düzeyi yüksek olan çocuklarda istenen davranışların daha fazla gözlemlendiği, ahlaki olmayan davranışlardan daha uzak durdukları savı üzerine yapılmıştır. Böylelikle öğrenciler arasında görülebilen zorbalık, suça karışma, sigara ve alkol kullanımı, hırsızlık vb gibi istenmeyen davranışların önlenmesine yardımcı olmak amaçlanmıştır. Çalışmada öğrencilere ahlaki ikilemler, çelişkiler içeren olaylar sunulmuştur. Öğrenciler bu olaylarla ilgili çözüm önerilerini çalışma kağıtlarına yazmışlardır. Kohlberg'in teorisi analiz yöntemi olarak kullanılmış ve çalışma sonunda birçok öğrencinin üçüncü ödev sonunda gelenek sonrası düzeye geldikleri görülmüştür. Bu çalışmayla, Hikmet pedagojisinin öğrencilerin ahlaki akıl yürütme becerilerini de geliştirdiği görülmektedir. Çocuklar verilen ahlaki durumların sebep ve sonuçlarını değerlendirmeyi öğrenmiş ve ahlaki problemlere çözüm önerileri getirebilmişlerdir.

Tartışma ve Sonuç

Eleştirel ve sorgulayıcı düşünme becerisi ilköğretim ve ortaöğretim DKAB dersi programlarında öğrencilere kazandırılması gereken üst düzey düşünme becerilerindedir. DKAB programlarında beceri temelli öğrenme bağlamında “temel becerileri ön planda tutan, öğrenme sürecinde öğrencinin aktif katılımına ve öğretmen rehberliğine imkân veren, öğrencilerin araştırma yapabilecekleri, keşfedebilecekleri, problem çözebilecekleri, çözüm ve yaklaşımlarını paylaşıp tartışabilecekleri ortamların sağlanması”⁵¹ önemli görülmektedir. Programın genel amaçlarında belirtilen öğrencilerin “dini ve ahlaki kavramları tanımaları; dinin sosyal hayat, kültür ve medeniyet unsurları üzerindeki etkilerini kavramaları; farklı inanç ve yorumları tanımaları ve bunlara saygı duymaları; çevresindeki dinî davranış, yorum, tutum ve deneyimlerin farkında olmaları; ahlaki değerleri tanımaları ve bunları içselleştirmeleri”⁵² gibi hedeflerin kazanılmasında eleştirel düşünme becerisi önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu bağlamda eleştirel düşünmenin desteklendiği eğitim-öğretim ortamlarının oluşturulması, uygun yöntem ve tekniklerin kullanılması, sınıf içinde işbirlikçi diyaloga dayalı etkinliklerin teşvik edilmesi DKAB dersinde eleştirel düşünme becerisinin gelişmesinde yardımcı olacaktır.

Genel olarak eleştirel düşünme becerisinin kazanılması ile dini konularda sahil bilgiye ulaşma, doğru ve hakiki bilgiyi yanlış ve batıl bilgiden ayırt etme, derste öğrenilen dini ve ahlaki bilgileri gerçek hayata transfer etme, hayatın anlamını sorgulama gibi din öğretiminde hedeflenen önemli kazanımlar arasında doğrudan bir ilişki gözlemlenmektedir.⁵³ Eleştirel bir din eğitimi yaklaşımı öğrencilerin hakikati arama ve bu hakikatle uyumlu bir yaşam sürdürebilmelerini sağlayacak bir dini okur-yazarlığın geliştirilmesine de yardımcı olur. Bu sayede öğrenciler inançları ve hayata bakışları doğrultusunda önceki bilgi ve

⁴⁹ Hashim vd., “Developing High-Order Thinking”, 101-107.

⁵⁰ Hafızhah Zulkifli – Rosnani Hashim, “Moral Reasoning Stages through Hikmah (Wisdom) Pedagogy in Moral Education”, *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development* 8/4 (2019), 886-899.

⁵¹ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 Ve Ortaokul 5, 6, 7 Ve 8. Sınıflar)* (Ankara: MEB Komisyon, 2018), 15; *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)* (Ankara: MEB Komisyon, 2018), 15.

⁵² *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 Ve Ortaokul 5, 6, 7 Ve 8. Sınıflar)*, 8.

⁵³ Koç, “Hadis Öğretiminde Eleştirel Düşünme”, 93.

deneyimlerine göre daha derin ve farklılaşmış bir anlayış kazanabilirler.⁵⁴ Aynı zamanda, her iki DKAB programında “din ve ahlakla ilgili temel kavramların öğretimi, din ve ahlakla ilgili bilgilerin kavramsal temellerinin oluşturulması ve kavramlar arası ilişkilendirmelerin yapılması”⁵⁵ hedefi yer almaktadır. Özellikle din eğitimindeki kavramlar karmaşık olduğu için bu kavramların öğrenciler için anlamı ancak araştırma ve sorgulama yapmak yoluyla keşfedilebilir.⁵⁶ Bu hedef doğrultusunda öğrencilerin dinî ve ahlaki kavramları yorumlamaları ve araştırma ve sorgulama, problem çözme, iletişim kurma vb. bazı temel becerileri geliştirmeleri amaçlanmaktadır. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için uygun öğretme-öğrenme ortamları oluşturmak gerekmektedir. Bu ortamlarda öğrencilerin öğretmenleriyle ve diğer öğrencilerle diyalog içerisinde olmaları, içerik ve problem durumlarını kaynakları ve kanıtlarıyla araştırmaları, birlikte farklı düşünme yolları ve anlayışlarını keşfetmeleri, bilginin inşa edilmesi sürecinde birbirlerine destek olmaları ve süreçte birbirlerinin fikirlerine saygı göstermeyi öğrenmeleri önemli görülmektedir.

'Çocuklar için Felsefe' yaklaşımının hem din hem de değerler eğitiminde etkili bir şekilde kullanıldığı daha önce ifade edilmişti. Değer öğretimi DKAB derslerinde de önemi hedeflerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaöğretim DKAB öğretim programında; “öğrencilerin adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik gibi değerlere sahip olmaları amaçlanmıştır. Bu çerçevede, öğrencilerin temel değerleri anlamaları, benimsemeleri, sahip oldukları değerler ile uyumlu hareket etmeleri hedeflenmiştir.”⁵⁷ Çocuklar için felsefe yaklaşımının kullanıldığı işbirlikçi araştırma sürecinin öğrencilerin değerler hakkında sorgulama yapmalarına, farklı görüş ve ahlaki yargılamaları anlamaları ve ahlaki muhakeme becerisi kazanmalarına yardım edeceği düşünülmektedir.

DKAB dersi 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğretmen kılavuz kitaplarında kullanılan yöntem teknikler, sorulan sorular ve etkinliklerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirip geliştirmediği incelenen bir çalışmada bunların 'bağımsız düşünme', 'benzer durumları karşılaştırma', 'değerlendirme için ölçüt geliştirme', 'bilgi kaynaklarının güvenilirliğini değerlendirme', 'görüşleri/yorumları/inançları analiz etme ve değerlendirme', 'eleştirel okuma' ve 'akılcı çıkarımlar, kestirmeler veya yorumlar oluşturma' gibi birçok eleştirel düşünme stratejisini gerçekleştirebilecek nitelikte olduğu sonucuna varılmıştır. ⁵⁸ DKAB ders programlarında ve öğretmen kılavuz kitaplarında eleştirel ve sorgulayıcı düşünme becerileri kazandırılacak hedefler arasında gözetilse de öğretmenlerin bu becerileri nasıl kazandıracakları, öğrencilerin araştırma ve sorgulama sürecine nasıl dâhil edilecekleri öngörülemeyen durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle yapılan araştırmalarda DKAB öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerisini kazandırmaya yönelik uyguladıkları yöntem ve teknikler incelendiğinde öğretmenlerin çoğunun öğrenme hedeflerine uygun farklı yöntemleri kullanma noktasında eksiklikleri olduğu görülmüştür. ⁵⁹ Bu durum öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilimine yeterli düzeyde sahip olmamalarıyla ilgili de olabilir. Bu beceriye sahip olmayan öğretmenlerin öğrencilerin özerkliğini desteklemeleri, onların motivasyon, ilgi, öğrenme stilleri gibi bireysel farklılıklarını dikkate alma, öğrencilerini farklı fikir ve bakış açıları ortaya koyma, kendi fikirlerini kanıtlarla destekleme noktasında teşvik etme, sınıf içinde hoşgörü ortamı oluşturma gibi eleştirel düşünme becerisinin kazandırılmasıyla ilgili hususlarda eksiklikleri olacaktır. DKAB ders kitapları ve öğretmen kılavuz kitapları öğretmenlere bu anlamda yol gösterici olmakla birlikte eleştirel düşünme, araştırma ve problem çözme gibi üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesinde farklı öğretme-öğrenme yaklaşımlarından faydalanmak gerektiği kanaatindeyiz. P4C yaklaşımı DKAB öğretmenlerine diyalogik öğretme-öğrenme ortamları oluşturma, öğrencileri araştırma ve sorgulamaya sevk etme,

⁵⁴ Ayşe Demirel Uçan, “İslam Din Eğitimi İçin Alternatif Bir Model: Eleştirel Din Eğitimi Yaklaşımı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018), 288.

⁵⁵ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı*, 15.

⁵⁶ Hannam, “P4C in Religious Education”, 132

⁵⁷ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)* (Ankara: MEB Komisyon, 2018), 8.

⁵⁸ Çetin, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Eleştirel Düşünme Öğretimi”, 165.

⁵⁹ Cingöz - Akyürek, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Eleştirel Düşünme Eğitimine Katkı Sağlamaya Yönelik Olarak Kullandıkları Yöntem Ve Teknikler”, 114.

öğrencilerin kendi fikirlerini kanıtlar sunarak ifade etmeleri, arkadaşlarının fikirlerini dinleme ve saygı göstermeleri, birbirlerini araştırma, kanıt sunma ve birlikte öğrenme hususlarında destekleme konusunda yardımcı olacak önemli yaklaşımlardan bir tanesidir.

DKAB dersinde P4C yaklaşımının uygulanabileceği konu alanlarından birisi ünite sonlarında yer alan “Kur’an’dan Mesajlar” bölümü ile 4-8. Sınıflar programında 5. sınıftan itibaren her ünite içerisinde yer alan peygamberlerle ilgili bölümler olabilir. Ortaöğretim Program uygulanmasına yönelik açıklamalar kısmında bu bölümde ilgili ayetlerin meallerinin verildiği ve bu ayetlerden hareketle öğrencilerin; “Kur’an-ı Kerim mealini kullanma, Kur’an-ı Kerim’i anlama ve yorumlama, Kur’an ayetlerinden ilkeler çıkarma, ayetlerde geçen şahıs, yer, konu ve kavramları belirleme” becerilerini geliştiren ve onların seviyelerine uygun etkinliklere yer verildiği ifade edilmektedir.⁶⁰ DKAB (4-8. Sınıflar) öğretim programında da benzer şekilde “ünite sonlarında yer alan sure ve dualar işlenirken öğrencilerin sure ve duaların içeriğini ve verdiği mesajı kavramaları esas alınır; bu bağlamda sure ve dualarla ilgili kısa açıklamalara ve bunların içeriğini tanıtan metinlere yer verilir”⁶¹ ifadeleri yer almaktadır.

Öğrencilerin surelerdeki mesajları anlamaları, özellikle Kur’an kıssalarının gerçek tarihsel olaylara ve kişilere ait olduklarını ve bu mesajların insanların öğrenmesi, ders çıkarması, hayatlarını düzene koymaları için gönderilmiş olduklarını anlamaları açısından önemlidir. Kıssalardaki dil, tarihi bilgiler, içerdiği mesajlar kıssaların öğreticiliğini göstermekte ve Kur’an muhatabının aklını kullanma, olaylardan ders çıkarma, bilişsel ve duyuşsal davranış değişikliğine yöneltme ve aktif bir şekilde öğrenmesini amaçlamaktadır.⁶² Bizzat Kur’an’da inananlar Allah’ın ayetleri üzerinde derin düşünmeye, bunlardan ders çıkarmaya davet edilir. Kur’an’daki *tefekür*, *tedebbür*, *ta’akkul*, *tezekkür*, *tefakküh* gibi kavramlar düşünme, akıl etme, araştırma eylemlerinin önemini vurgulamaktadır. Bu sebeple Kur’an içeriğinin daha derin bir şekilde incelenmesine, öğrencilerin fiziksel, manevi ve entelektüel boyutta bu içerikten nasıl faydalanacaklarına dair sorgulama yapmalarına izin verilmelidir. Kıssalarla ilgili yapılabilecek P4C çalışmalarında öğrenciler bilişsel olarak uygun sorular sorma, diyalojik ve işbirlikçi bir ortamda kendi fikirlerini oluşturma, birbirlerinin görüşlerine saygı duyma, birbirlerini kanıt sunma noktasında zorlama ve surelerin mesajlarına uygun çıkarımlarda bulunma gibi üst düzey bilişsel beceriler kazanabilir. Ayrıca bu mesajlarla kendi hayatları ve sosyal çevreleri arasında bağlantı kurabilirler. Böylece Kur’an mesajlarının anlaşılması ve içselleştirilmesi daha çok mümkün olacaktır.⁶³

Beyanname

- 1. Finans/Teşvik:** Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.
- 3. Etik Beyan:** Yazar, bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

Kaynakça

- Algül, Özge – Meydan, Hasan. “Aihl Kalam Ders Kitabında “Dinin Anlaşılmasında Farklı Yorumlar” Ünitesinin Eleştirel Düşünme Açısından İncelenmesi”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 13 (2022), 95-120.
- Batar, Yusuf. “Kur’an Kıssalarının Amaçlarıyla İlgili Kavramların Eğitim ve Öğretim Açısından Tahlili”. *İslami İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 155-185.
- Cam, Philip. “Philosophy for Children, Values Education and the Inquiring Society”. *Educational Philosophy and Theory* 46/11 (2011), 1203-1211.

⁶⁰ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 9.

⁶¹ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 9.

⁶² Batar, “Kur’an Kıssalarının Amaçlarıyla İlgili Kavramların Eğitim ve Öğretim Açısından Tahlili”, 160.

⁶³ Hashim vd., “Developing High-Order Thinking”, 101-107

- Cingöz, Osman - Akyürek, Süleyman. "Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Eleştirel Düşünme Eğitimiine Katkı Sağlamaya Yönelik Olarak Kullandıkları Yöntem Ve Teknikler". *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 48 (2020/1), 76-118.
- Coşkun, Mehmet Kamil. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimleri". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/1 (2013), 143-162.
- Çetin, Mustafa. "Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersinde Eleştirel Düşünme Öğretimi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2013), 137-168.
- Daniel, Marie-France - Auriac, Emmanuelle. "Philosophy, Critical Thinking and Philosophy for Children". *Educational Philosophy and Theory* 43/5 (2013), 415-435.
- Demirel Uçan, Ayşe. "İslam Din Eğitimi İçin Alternatif Bir Model: Eleştirel Din Eğitimi Yaklaşımı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018), 275-295.
- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 Ve Ortaokul 5, 6, 7 Ve 8. Sınıflar)*. Ankara: MEB Komisyon, 2018.
- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*. Ankara: MEB Komisyon, 2018.
- Ennis, Robert H. "Critical thinking assessment". *Theory Into Practice* 32/3 (1993), 179-186.
- Halstead, J. Mark. "Values and Values Education in Schools, *Values in Education and Education in Values*. ed. J. Mark Halstead ve Monica J. Taylor. 1-13. London: The Falmer Press, 1996,
- Hannam, Patricia. "P4C in Religious Education". *Philosophy for Children Through the Secondary Curriculum*. ed. Lizzy Lewis ve Nick Chandley. 127-146. New York: Continuum International Publishing Group, 2012.
- Hashim, Rosnani. "P4C in the Context of Muslim Education". *History, Theory and Practice of Philosophy for Children International Perspectives*. ed. Saeed Naji vd. 170-180. NewYork: Routledge, 2017.
- Hashim, Rosnani – Hendon, Alias. "Developing High-Order Thinking in Primary School Students through Qur'anic Stories and the Hikmah Pedagogy of Philosophical Inquiry". *IJUM Journal of Educational Studies* 8/1 (2020), 89-111.
- Işıklar, Sema – Abalı, Öztürk. "The Effect of Philosophy for Children (P4C) Curriculum on Critical Thinking through Philosophical Inquiry and Problem Solving Skills". *International Journal of Contemporary Educational Research* 9/1 (2022), 130-142.
- Jawoniyi, Oduntan. "Religious Education, Critical Thinking, Rational Autonomy, and the Child's Right to an Open Future". *Religion & Education* 42/1 (2015), 34-53.
- Karasu, Teceli. *Din Eğitiminde İşlevsel Akıl*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020,
- Koç, Ahmet. "Hadis Öğretiminde Eleştirel Düşünme". *Türkiye'de Hadis Eğitimi*. ed. Recep Emin Gül - Ahmet Ali Çanakçı. 83-137. Konya: Palet Yayınları, 2022.
- Lam, Chi-Ming. "A Philosophy for Children Approach to Professional Development of Teachers". *Cambridge Journal Of Education* (2022), 1-17.
- Lipman, Matthew. "Teaching Students to Think Reasonably: Some Findings of the Philosophy for Children Program". *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas* 71/5 (1998). 277-280.
- Lipman, Matthew. "The Institute for the Advancement of Philosophy for Children (IAPC) program". *History, Theory and Practice of Philosophy for Children International Perspectives*. ed. Saeed Naji vd. 3-12. London and NewYork: Routledge, 2017.
- Lipman, Matthew. *Thinking in Education*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Lipman, Matthew vd. *Philosophy in the Classroom*. Philadelphia: Temple University Press, 1980.
- Öncel, Eyyup Serkan. "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının Eleştirel Düşünme Becerileri Açısından İncelenmesi". *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches* 9/11 (2019), 2797-1829.
- Sharp, Ann Margaret. "Philosophical novel". *History, Theory and Practice of Philosophy for Children International Perspectives*. ed. Saeed Naji vd. 18-30. London and NewYork: Routledge, 2017.
- Thwaites, Helen. "Can 'Philosophy for Children' Improve Teaching and Learning Within Attainment Target 2 Of Religious Education?". *Education* 33/3 (2005), 3-13.
- Trickey, Steve - Keith J. Topping. "'Philosophy for Children': A Systematic Review". *Research Papers in Education* 19 (2004), 365-380.
- Vansielegem, Nancy. "Philosophy for Children as the Wind of Thinking". *Journal of Philosophy of Education* 39/1 (2005), 19-35.

Zulkifli, Hafizhah - Hashim, Rosnani. "Moral Reasoning Stages Through Hikmah (Wisdom) Pedagogy in Moral Education". *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development* 8/4 (2019), 886-899.